

ПРАВОВА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ
ЯК ОБ'ЄКТ ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

В.М. Абрамова

кандидат юридичних наук, доцент

В.Ю. Швачка

кандидат юридичних наук, доцент

Київський університет ринкових відносин

Постановка проблеми. Розвиток демократичних відносин, становлення громадянського суспільства, побудова правової держави в Україні потребує формування соціально-активної особи з високим рівнем правової свідомості і правової культури та визнання права основним регулятором суспільних відносин.

Сучасний розвиток теорії держави і права дає можливість стверджувати, що право не обмежується роллю нормативного регулятора, а активно впливає на соціальну сферу, спонукаючи соціальні групи, суспільство в цілому до певних форм поведінки та до взаємодії один з одним, викликаючи у них певні зв'язки з суспільством. Тим самим право забезпечує включення індивідів і груп до єдиної системи соціальної організації. Це, в свою чергу, обумовлює необхідність дослідження не лише основної функції права – регулювання суспільних відносин, а й такої його специфічної функції, як правова соціалізація [11, с. 191].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Історія становлення даного поняття розглядалась у роботах як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Серед яких: С.В. Боботов, Ю.В. Галінайтіте, В.О. Глазирін, Ю.І. Гревцов, С.М. Жевакін, І.С. Кон, В.П. Казимирчук, В.М. Кудрявцев, М.І. Козюбра, В.В. Копейчиков, С.М. Корецький, Ш. Курильські – Ожвен, Н.П. Лукашевич, В.В. Москаленко, Є.В. Назаренко, Н.М. Оніщенко, В.М. Сирих, В.А. Чефранов, Ю.В. Чуфаровський, В.А. Щегорцев, В.О. Ядов та інші.

Мета статті полягає у комплексному дослідженні становлення поняття «правова соціалізація особистості».

Останні результати дослідження. Етимологія слова «соціалізація» походить від латинського «socialis», що означає суспільний. Термін «соціалізація» вперше вводиться в науковий обіг у середині XIX століття видатним представником французької школи соціології Емілем Дюркгеймом. Будучи представником соціологічного позитивізму та розглядаючи суспільство як частину природи, що досягла найвищої точки свого розвитку Е. Дюркгейм пов'язує поняття соціалізації з проблемами функціонування колективної свідомості і перш за все з передачею від покоління до покоління соціальних норм і традицій. На його думку, право, мораль, релігія є духовними соціальними фактами, колективними

уявленнями та звичками, що нібито нав'язуються індивідууму в примусовому порядку. Індивіди, в свою чергу, пристосовуються до них, оскільки ці явища є колективними способами дії або мислення, що реально існують поза індивідуумами – це речі, що володіють своїм власним існуванням. Індивід знаходить їх абсолютно готовими і не може зробити так, щоб їх не було або, щоб вони були іншими, ніж вони є [4, с. 20].

Значний вклад у розвиток змісту поняття «соціалізація» здійснив представник соціально-психологічного напрямку західної соціології французький юрист та соціолог Габріель Тард. Він розглядав соціалізацію не лише як стабілізуючий суспільний механізм, а й як засіб суспільного розвитку. Джерелом суспільного розвитку він вважав винаходи, тобто найрізноманітніші відкриття та удосконалення як у технічній, так і у соціальній сфері життя. Поширення та реалізація цих винаходів здійснюється через соціально-психологічні механізми наслідування. Саме механізм наслідування, на думку Г. Тарда, є пігрунттям людських взаємовідносин і лежить в основі соціалізації [21, с. 18].

Сучасне розуміння соціалізації, як перетворення просто людини на особу у результаті засвоєння нею норм співжиття людей і тим самим інтеграції в соціальні інституції суспільства, ввів у науковий обіг американський соціолог Т. Парсонс [14]. При цьому він розглядав соціалізацію перш за все як процес інтеграції особи до ціннісно-нормативної системи суспільства шляхом інтерналізації загальноприйнятих норм та цінностей. У результаті чого їх дотримання стає частиною мотиваційної структури особи, її потребою, а не необхідністю.

На початку ХХ століття, інтерес до соціалізації був викликаний, зі сторони науковців, у зв'язку з дослідженням проблеми співвідношення людини і культури. А сам термін «соціалізація» трактувався як процес засвоєння індивідом протягом його життя соціальних норм і культурних цінностей того суспільства до якого він належить [19, с. 316].

Пізніше, особливо у 50-х та 60-х роках ХХ ст., процес соціалізації почали все частіше ототожнювати з процесом пристосування особи до умов оточуючого середовища. Розглядаючи соціалізацію як пристосування особи до існуючого порядку, формування зовнішньо схвалюваної поведінки, що орієнтована на конкретні життєві ситуації, як формування чітко визначеної системи соціальних ролей [2, с. 64]. Аналогічне визначення наводиться у філософському словнику за редакцією В. Шинкарука, який зазначає, що соціалізація особи відбувається шляхом впливу суспільства на особу, коли вона засвоює якісь соціальні цінності внаслідок перебування у певному соціальному середовищі; а також на психіку особи за допомогою різних соціальних інститутів (сім'я, школа, трудовий колектив) з метою формування у неї певних соціальних рис [22, с. 482].

Всупереч такому трактуванню соціалізації у 60-ті та 70-ті роки ХХ ст. як у зарубіжній, так і у вітчизняній філософії та соціології з'являються теорії, що розглядають особу не пасивним, а активним учасником соціалізації, визнаючи одночасно її як об'єктом, так і суб'єктом соціалізації. Як зазначає, Б.Д. Паригін, соціалізація не зводиться до того, що людина виступає лише в якості пасивного об'єкту зовнішнього впливу. Соціалізація не можлива без активної участі самої людини в процесі засвоєння соціального досвіду та культури, коли людина виступає не стільки об'єктом, а скоріше суб'єктом суспільних відносин [15, с. 164].

Визнання у кінці 70-х років, соціалізації двостороннім процесом, що містить з одного боку засвоєння особою соціального досвіду шляхом входження до оточуючого середовища, системи соціальних зв'язків, а з іншого – процес самостійного відтворення особою системи соціальних зв'язків шляхом її власної діяльності, активного включення до соціального середовища, призводить до посилення уваги науковців та розширює сферу наукових досліджень у зв'язку зі значною кількістю проблемних питань, пов'язаних з даним процесом.

Окремі питання соціалізації особистості активно досліджуються у соціології, психології, політології та юриспруденції, що свідчить про складність та багатогранність процесу соціалізації і наявність різноманітних підходів його вивчення.

Визначення характерних рис, що притаманні безпосередньо правовій соціалізації обумовлює необхідність розкриття поняття «соціалізація» у соціології, психології та політології.

Досліджуючи соціалізацію особистості в соціологічному аспекті за основу береться поняття суспільства як цілісного організму або соціальної системи, тому вона розглядається як процес входження людини до суспільства, тобто процес становлення її особистістю. Прикладом такого розуміння соціалізації може бути визначення російського соціолога І.С. Кона, який трактує соціалізацію, як процес засвоєння індивідом соціального досвіду, в процесі якого створюється конкретна особистість [7, с. 22-23].

У психології процес соціалізації вивчається через призму проблем соціально-психологічних законів та механізмів розвитку особи і трактується як історично зумовлений процес, що протікає в діяльності та спілкуванні, а також, як результат засвоєння і активного відтворення індивідом соціального досвіду, який може відбуватись як в умовах виховання, тобто цілеспрямованого формування особи, так і в умовах стихійного впливу на особистість, яка розвивається [8, с. 332].

У політології соціалізація особи пов'язується з політичною діяльністю особи та політичними відносинами учасником яких вона є, та визначається як процес засвоєння індивідом у продовж його життя політичних знань, норм і цінностей суспільства, до якого він належить [17, с. 618].

Методологічною основою дослідження правової соціалізації є те, що вона розглядається як органічна частина процесу загальної соціалізації особи і є специфічним проявом її загальних законів у сфері формування і розвитку соціально-активної особи з високим рівнем правової культури та правосвідомості, а, отже, потребує поєднання наукових знань соціології і теорії права.

Не зважаючи на значний інтерес серед теоретиків права та інших науковців до процесу правової соціалізації особи на сьогоднішній день, у вітчизняній юридичній науці, відсутнє комплексне дослідження процесу правової соціалізації особи, а розглядаються лише окремі його аспекти. Так, ще за радянських часів, у 1988 році, правову соціалізацію працюючої молоді в своєму дисертаційному дослідженні вивчала Ю.В. Галінайтіте. За часів незалежності України можна виділити дисертаційні дослідження І.В. Патерило «Право як ціннісна категорія» (2006 р.), яка розглядала ціннісний аспект правової соціалізації та С.М. Корецького «Кримінологічна характеристика девіантної поведінки неповнолітніх» (2003 р.), який вивчав основні інститути соціалізації.

З проголошенням незалежності України, взяття курсу на розбудову демократичної, правової та соціальної держави зростає інтерес науковців до проблем соціалізації особи, і особливо правової. Продовжується розширення напрямів дослідження, уточнюються поняття, види, функції соціалізації особи, в тому числі і правової, поглиблюється вивчення її механізму та інститутів.

В основі таких досліджень покладено визначення соціалізації особи, як складного двостороннього процесу постійної, безперервної взаємодії особи з її соціальним середовищем. У результаті якого відбувається не лише становлення особи під впливом суспільства через його інститути, а й зворотній процес формування суспільства шляхом соціальної активності конкретних осіб. Особа, яка діє в соціальному середовищі, змінює, вдосконалює його і одночасно змінює власну суть, формує у собі нові якості та властивості.

Для правової соціалізації, як і соціалізації в цілому, характерним є не механічне відображення у свідомості особи зовнішніх факторів впливу, а поєднання зовнішнього впливу та внутрішньої розумової діяльності самої особи. У цьому процесі зовнішнє, пройшовши через суб'єктивність особи, опановується, опрацьовується, засвоюється, застосовується і використовується нею у практичній діяльності.

Зазначені вище аспекти використання поняття «соціалізація» у соціології, психології, політології та юриспруденції є свідченням того, що у сучасній соціально-психологічній і юридичній науці існують різні підходи до визначення поняття правової соціалізації особистості. Як правило, відмінність даних підходів обумовлена прагненням дослідників зосередити увагу на тому аспекті соціалізації, який вони вважають найбільш суттєвим.

Так, Ш. Курильски-Овжиен, Н.Ю. Арутюнян, О.М. Здравомислова визначають правову соціалізацію, як аспект загальної соціалізації, суттю якої є інтеріоризація правових норм, слідування правилам і законам, а також формування установки на конформність (або девіантність) [10, с. 11].

Інше визначення правової соціалізації, як системи основними елементами якої є, з одного боку, об'єктивні умови життєдіяльності, стан правопорядку і правової культури, що формують соціально-правову позицію особи, а з іншого – сама людина з властивими їй специфічними соціальними і соціально-психологічними якостями, – наводить у своєму дослідженні психолог Л.І. Ауварерт [1, с. 4].

Російський теоретик права Л.І. Спиридонов зазначає, що правова соціалізація особи – це включення її до існуючої системи суспільних відносин, яке супроводжується оволодінням нею культурними цінностями будь-якого виду і разом з тим є засвоєння нею права [20, с. 122].

Відомий український дослідник права М.І. Козюбра ототожнює правову соціалізацію та правове виховання в «широкому розумінні», визначаючи її як сукупність правових впливів (як цілеспрямованих, так і в певній мірі стихійних), що формують індивідуальну правову свідомість [18, с. 32].

На думку іншого теоретика права В.В. Копейчикова, правова соціалізація – це процес входження індивіда в правове середовище, послідовне набуття ним правових знань, його залучення до правових цінностей і культурних надбань суспільства, процеси втілення культурних надбань у правомірній поведінці суб'єкта, його правовій активності, практичному перетворенні правовідносин у напрямку їх прогресивного, гуманістичного розвитку [5, с. 140].

І.В. Патерило пов'язує процес правової соціалізації особистості з існуючими в суспільстві цінностями та визначає його, як засвоєння людиною упродовж усього життя правових знань, норм і цінностей суспільства, до якого вона належить [16, с. 33].

Аналогічне за змістом визначення правової соціалізації особистості наводить і В.В. Головченко: правова соціалізація – це процес засвоєння індивідом взірців правової поведінки, правових норм та цінностей, необхідних для успішного функціонування людини у даному суспільстві [3, с. 235].

Н.М. Оніщенко розглядає правову соціалізацію особистості не лише як процес засвоєння сприйняття суб'єктами правових цінностей суспільства, ідей, переживань, почуттів і емоцій людей, а й як реалізацію правових оцінок, норм і моделей поведінки [12, с. 3].

Не зважаючи на таке різноманіття у науковій літературі визначень правової соціалізації, всі їх можна умовно поділити на три групи.

Перший підхід у визначенні поняття «правової соціалізації», представниками якого, зокрема, є Н.Ю. Арутюнян, О.М. Здравомислова, Ш. Курильські-Овжєн, С. Римаренко [10, с. 11; 13, с. 975], зводиться до того, що в якості суб'єкта соціалізації розглядається суспільство, а в якості об'єкта – індивід. Під соціалізацією в даному випадку розуміється входження особи до системи суспільно-правових відносин, залучення її до існуючих форм діяльності. Дане входження особи до системи суспільно-правових відносин здійснюється за допомогою інститутів та агентів правової соціалізації, через які суспільство формує у особи певні якості, які їй необхідні для подальшого існування у даному суспільстві.

Отже, в інтерпретації представників даного підходу, правова соціалізація – це виховання у особи поваги до закону, покірності з метою досягнення особою конформізму по відношенню до правової системи суспільства, тобто повна інтеграція особи у пануючу правову систему суспільства. Даний підхід характеризується повним ігноруванням індивідуальності особи та її природної активності.

Представники другого підходу (В.В. Головченко, І.В. Патерило, Л.І. Спиридонов) [3, с. 235; 16, с. 33; 20, с. 122] дотримуються протилежної точки зору і розглядають в якості суб'єкта правової соціалізації не суспільство, а індивіда. На їх думку, в процесі правової соціалізації індивід засвоює і набуває певних якостей за допомогою яких він пристосовується до існуючих умов правової дійсності. Об'єднуючим елементом прихильників даного підходу є їхні спільні методологічні засади, що призводять до єдиного погляду на процес правової соціалізації, як адаптацію індивіда до умов оточуючого середовища з метою подальшої його зміни. Таким чином, суб'єктом, тобто активною стороною правової соціалізації в даному випадку є індивід, який мобілізує можливості права і використовує їх з метою зміни оточуючого середовища.

На думку представників третього підходу (В.В. Копейчиков, В.М. Кудрявцев, В.П. Казимирчук, Н.М. Оніщенко) [5, с. 140; 9, с. 102; 12, с. 3], таке протистояння до визначення поняття «правова соціалізація» є не зовсім доречним. Оскільки, правова соціалізація – є двостороннім процесом взаємодії індивіда і суспільства, в якому обидві сторони є активними. Індивід як об'єкт правової соціалізації, зовсім не позбавлений правової активності, тому сам може обирати для себе основні напрямки даного процесу, будучи тим самим одночасно і об'єктом, і

суб'єктом правової соціалізації. В процесі правової соціалізації особа вибірково сприймає зовнішні умови впливу. Таким чином, зовнішні (об'єктивні) умови визначають поведінку людини лише в тій мірі, в якій співвідносяться з внутрішніми (суб'єктивними) умовами, що склалися в результаті всього процесу правової соціалізації.

Висновки. Отже, в процесі правової соціалізації, не лише суспільство сприяє формуванню особи, а й особа, входячи до системи суспільно-правових відносин, активно впливає на суспільство.

Такої точки зору дотримуються і відомі правознавці В.М. Кудрявцев та В.П. Казимирчук зазначаючи, що соціалізація (в тому числі і правова соціалізація) включає в себе, з одного боку, цілеспрямований вплив соціальних умов, різноманітних соціальних інститутів на людину з метою залучення її до системи понять, оцінок, уявлень, соціальних норм і інших цінностей культури, прийнятих у суспільстві, з іншого – соціальну діяльність самої людини в процесі соціалізації, становлення особи. Людина, діючи в соціальному середовищі, змінює, удосконалює його і в той же час змінює власну сутність, формує у собі нові якості і властивості. Тому людина в процесі соціалізації (в тому числі і правової соціалізації) виступає в якості об'єкта і суб'єкта, який впливає на зовнішній світ та світ внутрішній, духовний [9, с. 102].

На нашу думку, дане визначення процесу соціалізації є найбільш повним. Крім того, визначення соціалізації, в тому числі і правової соціалізації, як двостороннього процесу, не суперечить фундаментальним філософським та соціологічним теоріями Г. Тарда та Т. Парсонса.

Таким чином, під правовою соціалізацією особи, на думку авторів, слід розуміти процес формування особи з відповідним рівнем правової свідомості, що проявляється у залученні її до системи правових цінностей суспільства, засвоєнні нею даної системи та у зворотній соціально-правовій діяльності особистості, спрямованій на корегування суспільних цінностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Аувьяерт Л.И.* Роль семьи и сверстников в правовой социализации несовершеннолетних : автореф. дис. ... канд. психол. наук. – М., 1982. – 19 с.
2. *Белл Даниел.* Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / В.Л. Иноземцев (пер. с англ.). – М. : Academia, 1999. – 787 с.
3. *Головченко В.В.* Право в житті людини (статті). – К. : Оріони, 2005. – 336 с.
4. *Дюркгейм Э.* Социология. Ее предмет, метод, предназначение. – М., 1995. – 352 с.
5. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. / [А.М. Колодій, В.В. Копейчиков та ін.]. – Стереотипне видання. – К. : Юрінком Інтер, 1999.
6. *Кон И.С.* Ребенок и общество : Историко-этнографическая перспектива. – М. : Наука, 1988. – 98 с.
7. *Кон И.С.* Социология личности. – М., 1967. – 383 с.
8. Краткий психологический словарь / Сост. Л.А. Карпенко / Под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – М., 1997. – 512 с.
9. *Кудрявцев В.Н., Казимирчук В.П.* Современная социология права. – М., 1995. – 257 с.
10. *Курильски-Овжиен Ш., Арутюнян Н.Ю., Здравомыслова О.М.* Образы права в России и Франции. – М., 1996. – 215 с.

11. Лапаева В.В. Социология права / Под ред. В.С. Нерсисянца. – М., 2000. – 304 с.
12. Методика правової освіти : навч. – метод. посібн. – К. : Атіка. – Н, 2005. – 88 с.
13. Міжнародна поліцейська енциклопедія : У 10 т. / Відп. ред. Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. – Т.ІІ : Права людини у контексті поліцейської діяльності. – 1224 с.
14. Парсонс Т. О структуре социального действия. – М., 2000. – 879 с.
15. Парыгин Б.Д. Основы социально-психологической теории. – М., 1971. – 351 с.
16. Патерило І.В. Право як ціннісна категорія : дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2006. – 209 с.
17. Політологічний енциклопедичний словник / [упорядн. В.П. Горбатенко], за ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. – 2 – вид., доп. і переоб. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.
18. Правове виховання і соціальна активність населення. – К., 1979. – 203 с.
19. Современная западная социология : словарь. М., Политиздат, 1990. – 414 с.
20. Стиридинов Л.И. Теория государства и права. – М. : ПБОЮЛ М.А. Захаров, 2001. – 304 с.
21. Тард Г. Законы подражания. – Спб., 1982. – 370 с.
22. Філософський словник / За ред. В. Шинкарука. – К., 1973. – 599 с.

Абрамова В.М., Швачка В.Ю. Правова соціалізація особистості як об'єкт теоретико-правового дослідження

У статті здійснено комплексне дослідження становлення поняття «правова соціалізація особистості» та наданий аналіз його змісту. Сформульовані основні підходи щодо розуміння правової соціалізації особистості.

Ключові слова: *правова соціалізація, особистість, правове виховання, правова свідомість, соціальні цінності, соціально-правова діяльність.*

Абрамова В.М., Швачка В.Ю. Правовая социализация личности как объект теоретико-правового исследования

В статье комплексно исследовано становление понятия «правовая социализация личности», а также проанализировано его содержание. Сформулированы основные подходы к определению понятия «правовая социализация личности».

Ключевые слова: *правовая социализация, личность, правовое воспитание, правовое сознание, социальные ценности, социально-правовая деятельность.*

Abramova V., Shvachka V. Lawful socialization of the individual as an object of theoretical and legal studies

In the article the researchers have fully studied the formation of the notion «Lawful socialization of the individual» and analyzed its content. They have also formulated basic approaches to the definition of the notion «lawful socialization of the individual».

Key words: *lawful socialization, individual, legal education, legal consciousness, social values, social and legal activity.*

Стаття надійшла до редакції 26.04.2011.